

EXPOSITION INTERNATIONALE

TONE SELIŠKAR

PO ZEMLJI NAŠEGA RODU

N oč se je bila razpustila ob železniškem tiru in skozi nevidno sito neba se je spuščalo nad pokrajino rahlo svetlikanje prvih utripov mladega jutra. Naslanjam čelo na šipo, da bi razbral še zagonetne obrise gričev in kotanj, dreves, vasi, hiš in cerkva, ki sem jih bolj slutil, kakor videl, kajti sinje meglice so kakor jezerca visela nad kraji, katere sem nekoč poznal od blizu. Pa je že sonce zajahalo hrbet Nanosa, ki se je vgnedil zadaj za Postojno, kakor da je bil strašen arhitekt postavil te kamenite sklade nalašč za okvir kraševiti zemlji, ki leži pred nami razgaljena, razkopana, posuta s kamenjem in spet kamenjem, da se neusmiljeno vedno oziraš nazaj proti Javorniškim hostam, ki se s temnim zelenjem cholo zapirajo v veličastvo svojega skrivnostnega razkošja.

Nekoč je stal sredi Postojne spomenik Miroslava Vilharja, sem pomislil, in Kraigher je od tod prinesel »školjko«. Tamle pod mestecem teče Pivka, ki je polna rakov...

Kako je prav za prav z vsem tem? Je slovenska zemlja, ni slovenska zemlja? Je naše ljudstvo, ni naše ljudstvo? Med pečinami bobnijo kolesa, siva skala teče mimo okna, sonce je že na nebu, tam so polja, vasice, drevesa, grm, kmet na polju, otroci v travi, govedo se pase ob progi, in spet kamenje in kamenje. Čutim bolečino v srcu. Kako je prav za prav z vsem tem?

V nasprotnem kotu oddelka se drami ženska srednjih let. Zunaj na hodniku topot vznemirjenih korakov, vlak zavira, tuji glasovi zvene, nekje v tujini smo. Postumia! Postumia —?

— Gospod, kako se je reklo temu kraju po naše včasih? me vpraša ženska, ki se je predramila in stopila k oknu.

— Postojna. Čez mejo smo!

— Ah!... Tod sem prvokrat pričela služiti.

In se razgleduje skozi okno. Zadaj ob progi stoji miličnik s puško na rami. Četica vojakov s peresi na klobukih prikoraka skozi vhod postaje in zavije k praznemu vozu. Dva stražnika z belo šerpo čez pleča si prižigata cigareto. Gruča častnikov se vneto razgovarja. Lahkotno in naglo govore, smeji se. Nekdo nosi sveženj potnih listov. Velikanska električna lokomotiva se vpreže pred vlak. Med vrrovjem žic, stebričkov in izolacij zdravimo po Krasu in ostro občutim, kako se preliva gigantska sila visoke napetosti v motorje lokomotive.

Meja... Naj se še tako vneto vživljam v to novo dognanje, da se vozim skozi kraje, ki zvene po tuje, da slišim imena, ki se upirajo zvoku moje rodne besede — venomer se žge skozi zavest in še dlje skozi srce ta hudičeva beseda, zaradi katere je bilo prelito toliko krvi in pokončanih toliko življenj. Saj bi lahko zgradili plot iz samih človeških kosti od meje do meje in še preostalo bi teh kosti, če izmerimo vse čase in vse zemlje, za katere so umirali vojščaki vseh časov in vseh narodov. Beseda, zaradi katere so gorele domačije in so bila pokončana polja in so škripale

vislice! Mar ni videti spet prividov, ki smo jih sami že v resnici doživljali in ki bodo kri in meso postali, ker so neizbežni? Seveda, saj bodo spet meje premikali! Spet in spet in vsepovsod. Miliyon ljudi se bo zakopalo v zemljo in bodo premikali meje zdaj na sever, zdaj na jug in na vse strani, človek pa nikoli ne ve, kje in kako bo končal zaradi mej; ali v strelskih jarkih, ali ga bo podrlo bodalo, ali ga bodo pokopale ruševine? Predme vstaja Pietra Bruegla slika »Triumf smrti«: množica oživelih okostnjakov, oboroženih, peš in na konjih se zaganja v človeštvo ter kolje, seka, kosi, drobi, žaga, obeša, strelja; hiše se rušijo, zemlja se odpira, vode so obstale, ladje na morju se pogrezajo... Privid v bodočnost! Zdrznem se. Dva sina imam. Utečeta? Ne utečeta?

Človeško srce je silno nebogljeno, majceno in plašno. Pred mnogimi leti, ko so bili mejniki te zemlje postavljeni onkraj Tržaškega zaliva, sem hodil po cestah in stezah teh kraševitih polj in tudi zdaj bi rad, prav tako po domače kakor poprej, pozdravljal človeka na sivi gmajni. Pa ne moreš! Nekje po sredi srca čutiš, da si žalosten kakor je obraz te pokrajine žalosten, razbit in tog. Obleka Kraševke je temna, skromna kakor njena njiva; okoli in okoli je sivina, pregrade, brinje, bori in krivenčaste murve, prst pa ožgana kakor njeno obličje, ki zre vate izpod rute kakor simbol trpljenja.

Moja sopotnica se je spet stisnila v kot. Vidim, kako ji bleščava spominov lega na obraz; zdaj se veselo nasmehne, zdaj zatrepeče pogled od skrite bolečine.

— Zdaj pa čez mejo k sorodnikom na oddih? jo vprašam, ker si je pričela urejati prtljago, ko smo se bližali Trstu.

— V Genovo! dé nekako zanosito. Spremljam milostivo, ki se vozi v prvem razredu. Njen mož je tamkaj diplomat. Iz Beograda sta doma.

Zadovoljno mi je razlagala vse do Trsta to svojo srečo, ki se ji tako hrabro pelje nasproti.

V Divači stopi v naš voz nekaj kmetic. Starki s košaro jajc pomagam v naš oddelek, da sede. Pozdravi po laško, pa ji po naše odzdravim. Pogleda na hodnik, nezaupno premotri mojo sopotnico, potem se ji obraz razjasni in mi pripoveduje zvočno, kakor je glas naše besede v teh krajih. Toda njene oči so vedno na preži. Ko vstopijo na prihodnji postaji orožniki, obmolkne žena in molči. Njen obraz se pogrezne v molk, obraz ji je kakor nema skala, na kateri se je rodila. Nemo strmi skozi okno vse dotlej, dokler ne plane izza pečevja ploščad sinjine, ki je vsa posuta z drobcenimi jadri.

— Morje! vzklikne sopotnica, ki je prvokrat v življenju videla vodno planjavo. Poglejte ladjo!

Da, od beneške strani sem plava in siv dim se v brezvetru griva za njo. Posamezne jase morja so rahlo nakodrane, velika skupina bark s spuščeni jadri leži negibno zunaj zaliva. Ponekod je morje sinje kakor nebo, pod nabrežjem je rdeče, ob Miramaru vijoličasto. Ko se odlepi pogled od ogromnih skladov kamenja, po katerem ti je šla pot vse doslej, si v hipu, ko se razgrne pred tabo ta opalasto se spreminjajoča bleščava, ves omamljen. Toda že škrtajo zavore. Z Opčin drvimo v nove sklade

belih zidov, hiš in palač, prehodov in spet mimo jarbolov ribiških bark v senco tržaške postaje.

Tu ni nikjer več slišati naše besede. Toda, ko gledam črne obraze delavcev, ki čistijo železniške vozove, in ženske, ki brišejo šipe in pometajo, se mi le zazdi, da mnogi od teh najnižjih le tako postavljajo besede ko jaz. Izpod vagona se vzpenja mož ves sajast in omaščen. Oprezno pobere s tal zmečkan list našega časopisa, ga stlači v pest in porine globoko v žep. In jadrno krene na drugo stran voza, da ga ne zapelje skušnjava rodne besede. In si mislim in čutim, da je črni kruh, ki ga koplje izpod vagona, kupljen s krvavo težo samozatajevanja, kajti kdo ve, koliko lačnih kljunov ga pričakuje v tesni uličici starega mesta?

Malo dlje izven Trsta mi je pobeljena resnica živo zadela v zavest: pod tujim napisom kraja, se je skozi belež prav razločno še bralo, da je bila le-tu nekoč Nabrežina. Pomislil sem na našo dobričino Grudna, ki poje: »O kamnolomci iz Nabrežine, kraški ruvarji iz Šempolaja ... kaj bo iz vas, kaj bo iz vas?« Človek bi nikoli ne mislil, kako se vse to veže eno v drugo. Čeprav sediš poleg okna in ne treneš niti z očmi, pa se vendarle prebujata v tebi tista silna zavest, da pripadaš neki skupnosti, ki je nikoli ne moreš zatajiti: Narod!

Vse od Postojne do Trsta in dalje proti beneški ravnini je zadobila pokrajina povsem novo lice. Ogromna bela poslopja za vojaštvo strme vate iznad kraške zemlje, ceste so kakor črne, ozke in vitke črte zarisane po vsej zemlji, so čiste in lepe, gladke, najbolj očitna dediščina podjetnosti starega Rima. Legije in kohorte bodo tod korakale. Ne, vozile se bodo! Nepregledna vrsta topov pravkar drči po cesti. Motorji brne, cesta je prožna, široka. Ob ceveh sede snažni in mladi vojaki in nikjer ni videti oblačka prahu. Nad vso pokrajino pa vrvovje električne žice. Jekleni nosilci se dvigajo nad gmajne, jekleni nosilci vsepovsod, tu visoki, tam nizki, in se pomikajo vse od meje na vse strani kakor jeklena pajčevina, kakor nemi, grozni vojščaki z žicami speti drug na drugega, skozi katere dere nenehoma milijon voltov. Na vsakem stebri je svarilo: mrtvaška lobanja! Smrtna nevarnost! Tisoč in tisoč mrtvaških lobanj. Okoli stebrov bodeča žica. Pokrajina je v tem železju izpačena in odurna. Ne morem se in ne morem iznebiti občutka, da se vozim po vulkanskih tleh. Morda bo podtalni ogenj kedaj ugasnil, zdaj še ni. Tesno mi je. Sedim ob oknu in gledam na morje, na ono drugo stran je bolje, da ne vidim.

SKOZI RENESANSO

Šele ko smo onstran Soče, začutim, da sem v tujini. Oglej, Piava in Tagliamento, tod nekako ... Iz Ogleja je šel križ v nas, tod nekako se pričinja pisati naša zgodovina, potem ko smo se razlili barbari po naših krajih. Da, le-tu so horde naših divjih pradedov butale ob zrahljane zidove nažrtega, ohromelega, življenja presitega Rima, tod nekako se pričinja kronika suženjskega rodu, tod so se pričela lomiti krila naše svobode. Rimska civilizacija je bila za nas barbare kakor volčja jama. Pustili smo se pogoltniti od njene slabosti. Vse je relativno! Tudi zgodovina ... Kje smo? Zdaj smo na tej strani Soče ... Ne, Soče niti ni več, smo zadaj za Triglavom. Mar se zares vse bolj odmikamo od žive zgodovine?

vine? Triglav še stoji, še ga vidim s furlanske strani in čim bolj tonemo v gornjeitalijansko nižino, bolj občutim, da sem neznanen tujec v razkošju te rodovitne planjave.

Morje je pri Benetkah umazano, plitvo. Telegrafski drogi štrle iz blatnih lagun, v zraku je duh po ribah, školjkah, bencinu in nafti. Čolnarji leno veslarijo, sonce žge neusmiljeno in vsi potniki se razvesele, ko zavijemo proti Padovi. Ravnina je vsa v žgočem zelenju, rodovitnost zemlje kar kipi. Breskve pravkar zore in vse naokoli prekipeva izobilje. Masiv Benetk in bleščava morja počasi toneta v ozadje.

Enolična je pokrajina. Naše oči niso vajene ravnine. Hoče se nam gora, opore v ozadju, da se pogled usidra v okviru. Vitki stolpi cerkva se dvigajo nad nepregledna polja. Kmet stoji razkoračen na polju, zdrav in veder; tod ni lakote, tod ne nosijo gnoja v koših na hrbtih. Morda pa so tudi tu nekateri ljudje lačni? Saj bi skoraj verjel, kajti bogatije ne more biti brez revščine.

Poleg mene sedi sedaj mlada Benečanka. Služkinja je v Trstu prestopila v drug vlak. Takrat sem videl njeno milostivo. V naročju je imela foksterierja, bila je mlada in debelušasta in polna veselega zdravja. No, zdaj sedi poleg mene lepa Benečanka z detetom v naročju. Tudi star Anglež prisede. S hodnika slišim trde nemške in madžarske besede.

Toda svet se pričinja dvigati iz svoje enoličnosti. Ravan se zožuje in raste v zrak, vasi stopajo na gričke in holme in v tem svojevrstnem obrazu zgornje Italije zaslutiš v madonskih obličjih žena čudovito ubranost, ki si jo podedoval z del renesanskih slikarjev. Pokrajino zaključuje na severu obroč alpskih predgorij, ki vežejo celoto te lepote v en sam nepretrgan pas skladnih pokrajinskih slik. Vedro, mlado, sončno nebo, žive, temnozelenne reke, potoki, romantična naselja, gradovi, samostani in rodovitnost, ki izzivajoče dehti iz vsake kepe prsti, iz vsakega drevesa, te osvaja neprestano in oči, četudi izmučene po nočni vožnji, se ne morejo zlepa nagledati vsega tega. Oči, vajene skromnosti in ponižnosti slovenske zemlje, se širijo, padaš v nekakšno pijanost, ki jo povzroča prelest te krasote, vsa tvoja čutnost zamira od naslade pogleda, ko se voziš po klasičnih tleh italijanske renesanse. Čar Gardskega jezera te slepi, njegovi fjordoviti zalivi v skalovite zaseke se skrivnostno spajajo s čermi adamelskih planin, ki imajo vršace najbolj fantastičnih oblik, da kar vidiš zdaj pred sabo vso tisto zagonetko ozadja Leonardove Mone Lise in vsa ozadja, pred katere so postavljali mojstri renesanse svoje madone in angele, Diane in Venere, faune in bakantinke. Rodovitna in očarujoča zemlja je dala obilo žetev: Rafaela, Tiziana, Leonarda da Vinci, Michellangela, Tintoretta . . . Nič ni bolj naravnega, kakor vsa ta platna in freske z množico teh nadzemskih likov, saj je ljudstvo tod prebogato modelov, pokrajinske razkošnosti in prepolno mistike v temnih, hladnih gajih pod zasanjanim nebom, saj je vsa ta zemlja en sam velik vrt cvetočih rož, zrak pijan duha mirt in slavčevega petja, zorečega grozdja in vsega zemeljskega razkošja. Kako je dejal Pieter Bruegel, ko je pešočil po sladki deželi pomaranč? »Italija so prsa umetnosti, torej sesajmo zdaj!«

Ko sem v Milanu gledal oznojene kurjače na lokomotivah in zagorele

kmete, ki so se vračali na svoje domove, in se mi je pogled spet obrnil na železo in žuljave roke, mi je bilo jasno, da je za vso to množico, ki je dvigala na svojih ramah vse tirane gornjeitalskih mest, Tizian prav tako mrtev kakor sta naša Šubica mrtva in nema za naše rudarje in kamenolomce in za naše kmete in kočarje. Saj je bilo z umetnostjo vse čase enako. Vedno je bila privilegij fevdalcev, gradov, samostanov in bogatih mest. Vse te lepote je bila deležna le najvišja plast političnih in gospodarskih samozvancev. Da so mojstri navzlic samopašni volji okusa, mode in ozkosrčne mistike predrli s svojim umetniškim zanosom do tolikšne razgibanosti svoje fantazije in da so navzlic vsej okrutnosti tedanjega časa ustvarili toliko silnih del, nam dovolj zgovorno dokazuje veličino teh velikih obvladovalcev barve in oblik.

Mimo Verone skozi Milan in Novaro proti Švici. Čez bistro planinsko Adigo in vedno bolj na sever še mimo jezera Maggiore. Večerilo se je že. Tik ob jezerski gladini cveto vrtovi in zelene palme. Ozadje te čiste vode se spaja s sinjimi skladi pečin. Starodavna naselja tonejo v somraku, ciprese na otoku so vijoličasto temne.

Pozabil sem bil na Benečanko in Angleža, preveč je imelo opraviti oko. Zdaj ko se bliža noč in ko se spet vozimo v naročje Alp čez deroče hudournike in skozi smrekove hoste, ko nam že veje hladen dih z ledenikov, ko začutim povsem drug svet, ki me spominja naše Gorenjske, slišim poleg sebe nekako domač glas, prikupen in mehak. Mati in sin sta vstopila v Milanu. Sveženj ameriških listov sta prinesla s seboj — med seboj pa govorita po bolgarsko. Hitro smo si znanci in domači. Noči se. Nikamor ne vidiš. Vlak sope v hrib, bobni skozi predore, potniki spet pripravljamo potne liste, vsak čas bomo v Švici. Seveda izvem, da sta bila moja nova sopotnika na obisku v domovini. Zdaj, ko se vozita domov in ko se bosta spotoma za nekaj dni ustavila ob Ženevskem jezeru, mi mati pripoveduje:

— Nič se ni doma izpremenilo. Naš kmet je prav takšen siromak ko poprej, delavec slabše plačan ko kdaj koli. Nobenega napredka nisem opazila. Kar žalostna se vračam. Moj sin ni mogel razumeti tega, dolgčas mu je bilo. Zanj je ta zemlja primitivna in barbarska.

Kajpak, kako bo mogel sin razumeti Balkan, če se je rodil in rasel poleg Fordovih tovarn? Zanj je Bolgarija isto doživetje, kakor če bi potoval na Havajske otoke.

Na levi od okna slutimo masiv Mt. Blanca, odsvit bleščave snega na daljnem snežišču nas je pozdravil, potem nas je zagrnila noč. Kolesa rohne skozi vijuge simplonskega predora. Od daleč svetlikanje lučic ob Ženevskem jezeru. Skozi noč slutiš razkošje te obale, zdrzneš se, ko veš, da se voziš tik ob palači Društva narodov in se bridko nasmehneš tej propadli, blazirani sentimentalnosti dvajsetega stoletja. Američana že spita v mehki postelji v Lausanni. Mirna zavest, da sem v Švici, v tej klasični deželici reda, vljudnosti, snage in udobnosti, v tem pribežališču vseh političnih pustolovcev, odstavljenih vladarjev, sultanov in predsednikov, me je navdala z velikim zadovoljstvom. Še enkrat pogledam skozi okno. Vršaci se bleste v mesečini. Pod nami se srebri Rona. Potem ležem in se pokrijem s plaščem.

(Se nadaljuje)